

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(27–28. X 2017)

Књига II

ПРОТЕСТАНТИЗАМ

Крагујевац, 2018.

Марија В. ЛОЈАНИЦА¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Одсек за филологију
 Катедра за англистику

PERSONAL JESUS: ПРОТЕСТАНТСКА АМЕРИКА И ТРИЈУМФ ИНДИВИДУАЛИЗМА²

Полазећи од анализе односа два дискурса: Лутеровог тео-онтолошког и просветитељског, рад настоји да испита у којој мери и на који начин је њихово садејство утицало на успостављање савременог америчког хипериндивидуализованог културног простора. Консеквентно, даље у раду настојимо да испитамо и хипотезу која се тиче пресудног утицаја конзумеризма на дестабилизацију бинарне опозиције духовно-материјално.

Кључне речи: протестантизам, *Devotio moderna*, Америка, индивидуализам, конзумеризам, духовно-материјално

Reach out and touch faith.

Мартин Гор

Разматрајући значај протестантске реформације за развој онога што би се могло назвати духом Новог века, Лудвиг Фојербах истиче да је она претходница модерне, односно, весник пробоја нововековне слободе, која ће касније постати један од врхунских идеала просветитељске мисли. Инсистирањем на афирмацији „лаичког позива“, укидањем обавезе свештенства да живи у целибату, те повлачењем границе између секуларне и црквене власти, реформација је, како Фојербах сматра, разрешила непомирљивост телесног и духовног принципа – једну од доминантних одлика погледа на свет који је промовисало средњовековно католичанство. Контрадикција коју реформација, међутим, није успела да реши јесте она која почива на релацији вера-разум, или теологија-филозофија (Feuerbach 2008). С друге стране ове дебате стоји Ничеов став да је реформација привремено задржала ренесансни покрет световне еманципације и да је, самим тим, репрезент назадне, средњовековне духовне парадигме. Ниче одлази толико далеко у својој осуди Лутера да каже како га је требало спалити као Јана Хуса, па би јутарње сунце просветитељства вероватно освануло много раније, и то много јачим сјајем но што се може замислити (Nietzche 1996: 114). Као и у свакој дебати, и у овој учествују помирљивији гласови, они који заузимају средњи пут. Па тако, Ханс Кинг, на пример, сматра да је:

¹ myalojanica@gmail.com

² Рад је део истраживања на пројекту 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„реформација као покрет на размаку двају раздобља била обоје у једноме, имала је два лица. Али је њезино специфично значење и онда и данас у беспримјерном поновном промишљању онога изворно кршћанског, након тисућу и пол година врло сложене црквене повјести, о чему се у Католичкој цркви почело озбиљно полагаати рачуна тек након Другог ватиканског сабора” (King 2008: 122).

Кинг даље увиђа:

„Што вјера, након просвјетитељства тако снажно потиснута у дефанзиву, чини да би се одбранила од владавине разума? Повлачи се – како то осим Канта и Јакобија потврђује и Фихте – у ’чисту’ протестантску унутрашњост, коју не замућује никаква објективност: у унутрашњост душе, осјећаја, самоизвесне субјективности човекове” (King 2008: 222).

Јасно је, дакле, да у жижи расправе о утицају протестантизма на формирање духовне климе, или прецизније: културне логике западног света, стоји његова релација с тековинама просветитељства. Као што смо већ истакли, теоретичари нису сагласни по питању њиховог међусобног утицаја, међутим, увид у текстове с обе стране ове дебате недвосмислено указује на то да апсолутна слобода самосвесног и самоконституишућег субјекта који непосредовано комуницира с божјом инстанцом јесте врхунски идеал који постулирају обе идеологије, свака на свој начин, што је истовремено и родно место модерног антропоцентричног дискурса. Погрешно би, међутим, било тврдити да се овакве тенденције јављају тек у Лутеровом учењу, или, консеквентно, просветитељским текстовима. Наиме, описујући стање у Католичкој цркви пре реформације, Жан Делимо примећује да је још крајем 14. века развијена доктрина *Devotio moderna* која

„није стављала нагласак ни на литургију, ни на монашки живот, већ на личну медијацију – организовану и методичну, тако да омогућава да се избегне клопка илуминизма и окренуто пре свега Христу. Лутер и Берил, Еразмо и свети Игнасио били су, свако, на свој начин, наследници *Devotio moderna*. Она је, додуше, била духовна храна за душе које су припадале елити. Али, никада се није толико проповедало за народ као у XV веку. Захтевајући да се реч божија проповеда верницима, Лутер, Калвин и свештеници који су учествовали у Тридентском концилу следе пут којим су кренули велики проповедници пререформације: Јан Хус, Бернардино да Сијена, Савонарола и други” (Делимо 1993: 50).

Самим тим, иако непосредно мотивисана утицајем протестантског отцепљења, промена идеолошког курса који се у Католичкој цркви одиграо половином шеснаестог века, тачније на Тридентском концилу, ипак је дошла изнутра, или, како Делимо истиче:

„Величина Тридентског сабора састоји се у томе што је одговорио верским потребама тог доба, као што је то сигурно учинила и протестантска реформација, у земљама у којима се уврежила, али, разуме се, кроз другачију доктрину и у другачијем стилу. (...) Западно хришћанство је, у периоду пререформације преживљавало дубоку промену. Отварало се за личну побожност. Било је гладно Бога” (Делимо 1993: 60).

Стремљење човечанства ка израженој еманципацији и индивидуализацији јесте, дакле, пре израз опште и дубоке промене духовне климе и културне логике него што је ексклузивни производ једног тотализујућег дискурса, било протестантског или просветитељског.

У контексту овог рада нужно је, дакле, подробније позабавити се специфичним индивидуализмом који је, експлицитно или имплицитно, пропагирао Мартин Лутер. Наиме, како истиче Роланд Бејтон, Лутеров индивидуализам

види се пре свега у његовом погледу на Господњу вечеру. Инсистирао је да човек одговара сам за себе пред Богом те да сваки појединац мора имати властиту веру. Директна импликација оваквог теолошког става јесте следећа: црква се мора састојати само од оних појединаца који имају личну веру, то јест од изабраних, од мањине. Међутим, било би погрешно закључити да је Лутер начинио радикални отклон од фундаменталног хришћанског веровања у пресудни значај заједнице за конституисање идентитета појединца. У томе га је онемогућавао Други сакрамент, крштење, који га је водио другим правцем – према укључивању читавог друштва. По питању крштења деце, наиме, остао је веран католицизму, иако лична вера очигледно ту недостаје, јер по њему децу треба „истргнути из моћи сотоне одмах по рођењу” (Bainton 1950: 141). Самим тим овај сакрамент има изражену социјалну димензију, он је тај који успоставља везу између Цркве и друштва, будући да је иницијација новорођених у хришћанску веру нужно посредована. У овоме, дакле, лежи суштински парадокс Лутеровог учења: он „није могао одустати ни од свог индивидуализма у евхаристији ни од свеопштег крштавања деце” (Bainton 1950: 141–142). Упркос немогућности да разреши описану контрадикцију, Лутер инсистира на томе да је место конституисања субјективитета управо верски индивидуализам, што илуструје и следећа Лутерова реченица: „Чак и наше тражење Бога има облик тражења себе” (Bainton 1950: 227).

Овакав, рећи ћемо: тео-онтолошки поглед на свет изнедрио је и специфичну протестантску етику. Лутер се противио духу капитализма заступајући принцип забране зеленаштва. По њему, једини начин стицања новца јесте рад. Међутим, индиректно, у исто време он је несвесно допринио развоју који је осуђивао. Укидање монаштва, одузимање добара Цркви, осуђивање сиромаштва као греха или у најмању руку сматрајући га несрећом, ако не и помањкањем милости, те наглашавање рада као имитације Божјег начина, подстицало је дух пословности (Bainton 1950: 237–238) и, консеквентно, пропагирано посве нови сет етичких вредности. У студији *Прошествантска етика и дух калвинизма* Макс Вебер инсистира на томе да је управо протестантска радна етика, која, између осталог, постулира да се позиву Господњем човек може одазвати тако што ће се посветити световним активностима, снажно утицала на развој раног капитализма у северној Европи (Weber 2005). Позив, Beruf, calling – то јест вокација, јесте својеврсна световна манифестација *Devotio moderna*, а на њега се више не одговара напуштањем профаног и ексклузивним посвећивањем молитви у институционалним оквирима Цркве. Марљивост, штедљивост и ослањање на сопствене ресурсе у циљу стицања материјалних добара нису тек моралне врлине – оне у контексту протестантске етике задобијају и духовну димензију. Стицати значи славити Бога.

Опште место културолошких дискуса, историографских, социолошких, економских, да набројимо тек неке, јесте следеће: амерички идентитет, било индивидуални било колективни, конституисан је на трагу просветитељских и протестантских идеја. Дискурзивни темељи културне логике Сједињених Држава превасходно јесу Декларација независности и Устав, текстови који као врхунске идеале постулирају слободну вољу и еманципацију од идеолошких институција. Па тако, у можда најпознатијој реченици америчке Декларације независности: „Ми сматрамо ове истине очигледним: да су сви људи створени једнаки, да су обдарени од стране Творца одређеним неотуђивим правима, међу којима су живот, слобода и тежња за срећом”, евидентан је директни утицај Џона Лока на

Џеферсона³. У овом контексту важно је проговорити и о религиозним ставовима Томаса Џеферсона, једног од отаца нације и трећег председника Сједињених Америчких Држава. Своје право на слободу вероисповести⁴ Џеферсон је практиковао на, рекли бисмо, високо персонализован начин. У писму упућеном Езри Илају, презбетеријанском свештенику, наводи: „Кажете да сте калвиниста. Ја нисам. Ја припадам сопственој секти, колико је мени познато”. Иако може деловати да је оваква изјава одраз одсуства дубљег религиозног убеђења, она ипак указује на нешто друго. Протестантска и просветитељска индивидуалистичка логика дала је слободу Томасу Џеферсону да хришћанске свете текстове интерпретира по сопственом нахођењу, а у складу са својим етичким и политичким ставовима, те да овакав дискурзивни конструкт персонализује и на њему заснује свој доживљај Бога, света и субјективитета. Руковођен просветитељским импулсом и револуционарним духом борбе за независност Колонија, Џеферсон се у посао прерађивања Библије упустио с убеђењем да нити једна традиција није толико света и недодирљива да би могла избећи рационалистичку ревизију. Тако је настао текст *Животи и учење Исуса из Назарета*, познат и као *Џеферсонова Библија*. Са скалпелом у руци, Томас Џеферсон приступа Новом завету и из њега елиминира све пасаже који се тичу Исусовог чудотворства и васкрснућа. Другим речима: он „чисти” текст од свега што није разумом објашњиво и што је, према његовом мишљењу, тек пуки „прозни украс”. У његовој преради, Свето писмо постаје педантна, хронолошки организована биографија Исуса из Назарета, хербаријум хришћанских парабла, етички кодекс еманципованог субјекта.

Оци нације, појединци који су моделовали колективни идентитет пишући поменуте текстове, допринели су изградњи америчког мита самоствореног човека (self-made man), појединца који је ослобођен директног утицаја божанске инстанце, али и експлицитне потребе да служи заједници. У том смислу, а у светлу Веберових хипотеза, те основних поставки Лутеровог етичког учења, може се тврдити да је протестантска радна етика, у садејству с потоњим развојем технологије и позног капитализма, допринела успостављању савременог америчког хипериндивидуализованог културног простора.

Као што је почетком двадесетог века Америка инспирисала Макса Вебера да напише студију *Прошестантска етика и дух капитализма*, тако је један други Европљанин, Жан Бодријар, у свом филозофском путопису *Америка* изнео анамнезу културног али и духовног стања Новог света с краја истог века. За Бодријара, Америка, и даље у бити пуританска, јесте парадокс остварене утопије, заснована на принципу материјализације, реализације концепата, идеја, и то, на првом месту, просветитељске идеје о религији, моралу и слободи (Bodrijar 1993:

3 Наведена реченица је заправо Џеферсонова реинтерпретација Локовог концепта о природним правима човека изнетог у *Две расправе о влади*, а која подразумевају: право на живот, слободу и имовину. Не можемо знати шта је мотивисало Томаса Џеферсона да реч „имовина” замени изразом „тежња за срећом”, као што не можемо знати на шта се тачно „тежња за срећом”, по Џеферсону, односи. Могући одговор јесте да је поменута тежња управо стицање и заштита личне имовине, што потврђују и други ставови изнети у тексту Декларације независности (поред одељака који се тичу политичке еманципације, овај документ прописује и право новоствореног политичког ентитета да слободно успоставља трговинске односе, да наведемо само један пример). Међутим, како је операција прости супституције по принципу аналогije логички мањкава, иако остатак текста нуди бројне аргументе који иду у прилог изнетој тези, овај увид износимо тек као могуће деконструктивистичко разигравање пукогине учитане у текст Декларације.

4 Први амандман америчког Устава, усвојен 1791. године, између осталог, гарантује слободу вероисповести, али и раздвајање секуларних и верских институција.

84). То је земља у којој је степен индивидуализма застрашујући, барка у коју „је свако укрцан сам” (Bodrijar 1993: 22), земља појединаца који једу сами (Bodrijar 1993: 19), „скејтбордера с вокменом, интелектуалаца за компјутером, брејкденсера из Бронкса у френетичном окретању у Роксију или на неком другом месту, цогера, бодибилдера” (Bodrijar 1993: 36), који су, учаурени „у самотничко жртвовање енергије, равнодушни чак и према општој катастрофи” (Bodrijar 1993: 39). У савременој Америци не постоји *communitas* – постоји комуникација, стерилна, без додира; постоји светост и неповредивост „личног простора”, *personal space* (Bodrijar 1993: 34). Отуда и неопходност осмехивања, о којој говори можда кључна реченица Бодријарове Америке: „У недостатку идентитета, Американци имају изврсне зубе” (Bodrijar 1993: 35). Национални, дакле колективни идентитет, сведен је на ауторекламу, заштитни знак за добру робу (Bodrijar 1993: 85) – одсуство идентитета није оптерећујуће докле год постоји бренд, лого, симулакрум, симболичка ознака која прекрива празно место. Ни „спасење не долази више од бога ни од државе него од идеалне практичне организације”, а корене тога Бодријар види у протестантској секуларизацији свести, у „интројекцији божанске јурисдикције у свакодневна знања”. Самим тим, „религија нема више трансценденталну вредност, то је религија као начин живота” (Bodrijar 1993: 91). Евидентно, амерички мит о успеху кроз самодовољно самоконституисање субјекта трансформисао се у бесомучну нарцистичку аутореференцијалност појединца – окренутост монаде самој себи.

На који начин се у контексту савременог америчког хронотопа манифестује оно што Бодријар описује изразом „губљење трансценденталне вредности религије”? Који појавни облик задобија конкретизација духовног принципа? Подсетимо се једног од основних постулата протестантске етике: славити Бога значи генерисати профит. Да ли је онда основано тврдити да су Сједињене Америчке Државе постале попрште конверзије духовног принципа у нумеричку, монетарну вредност? Уколико је тако, закони слободног тржишта постали би применљиви на функционисање религијских институција, али и обратно: масовна производња би генерисала робу којој се приписује култни, па и религиозни статус. И доиста, суочене с опадањем броја верника до којег је дошло шездесетих година двадесетог века услед промене друштвене и културне климе и јачања утицаја субкултурних покрета, традиционалне протестантске институције у Америци почеле су да промовишу своје „услуге” истим маркетиншким методама које су усавршили произвођачи робе широке потрошње. Штавише, хипериндивидуализам просечног америчког потрошача утицао је на стварање такозване „персонализоване економије” која више не функционише по принципима масовне производње униформних, генеричких производа, већ је фокусирана на задовољавање индивидуалних потреба конзумента (Einstein 2007: 10). Бити човек данас значи бити потрошач, а основни модус конституисања идентитета јесте одабир конкретног производа који ће функционисати као идентитетски маркер. Самим тим, и религијске институције су почеле да модификују своје теолошке доктрине као би остале конкуретне на „тржишту”. Теле-еванђелисти, деноминационо неутралне хришћанске мега-цркве⁵, New Age гуруи, настоје да задовоље

5 Мега-црквама се сматрају храмови чијим недељним службама присуствује између две стотине и две хиљаде верника. Једна од највећих, међутим, јесте црква Лејквуд у Хјустону, коју недељно посети више од педесет две хиљаде верника. Њено седиште је некадашња спортска арена која може да прими готово седамнаест хиљада посетилаца. Годишњи буџет ове цркве износи око деведесет

потребе конзумената „религијских производа” тако што се прилагођавају законитостима понуде и потражње. С друге стране, „световне” фигуре или произвођачи, користе платформе мас-медија како би изградили култ личности/производа и промовисали сопствене духовне и етичке вредности. Овакво, радикално приближавање секуларног и светог илуструје анкета коју је 2004. године спровео Даглас Еткин, стручњак за стратешки маркетинг и творац концепта „култ брэнда”. Испитаници су одговарали на питања која су се тичала њихове одлуке да купују производе одређене робне марке (конкретно, рачунаре марке Mac-Apple). Судећи по одговорима, лојалност конкретном брэнду успоставља се и одржава услед: исконског нагона конзумента за припадањем, његове потребе за осећајем сигурности и заштићености, али и потребе за успостављањем реда у хаотичном свету, и, на крају, конституисањем идентитета и смисла (Einstein 2007: 91). Религија као производ или производ као религија, свеједно је... Символичка ознака прекрива празно место.

Наслов овог рада јесте довео у директну корелацију протестантски идеолошки дискурс и савремени хипериндивидуализовани амерички културни простор. Међутим, импликације ове релације много су дубље. Неразрешиви парадокс индивидуално-колективно који лежи у основи Лутерове теологије али и етике, те повлачење вере у „чисту протестантску унутрашњост”, у домен самоизвесне субјективности, јесу, пре свега, манифестације прогресије духа западне цивилизације која и сама почива на непомиривој дихотомiji: дуализму духовног и материјалног принципа. И реформација, и просветитељство, али, у крајњој инстанци, и „амерички пројекат”, јесу резултанта сила које почињу да делују оног тренутка када је повучена линија разграничења између духа и тела. С друге стране, настојање да се вера приближи „обичном” човеку, то јест инстигирање на јачању личне, персоналне али и персонализоване, побожности која се може практиковати тако што појединац делује у материјалном свету, свету производње и слободног тржишта, за последицу има и комодификацију религије која нигде није толико изражена као у Америци. Сходно томе, може се рећи да је актуелно духовно стање америчке цивилизације заправо производ судејства следећа три фактора:

1. протестантског императива непосредоване комуникације с божанском инстанцом, то јест оне која се не реализује у контексту институције, али ни у контексту онтолошког заједништва,
2. Првог амандмана америчког Устава – тековине просветитељске теоријске матрице и деистичког опредељења отаца нације,
3. и логике потрошачког друштва којом управљају закони тржишта а који, између осталог налажу и да индивидуалне потребе потрошача морају бити задовољене у циљу генерисања што већег профита.

Или: данас сваки Американац полаже право на свог custom-made бога. На тај начин свето постаје секуларно, а секуларно свето. Оваква интерференција, или чак, могло би се рећи: радикална деконструкција бинарне опозиције, можда свој најсликовитији израз има у одлуци Двајта Ајзенхауера, тридесет четвртог председника Сједињених Америчких Држава, да 1957. године до тада важећи мото Сједињених Држава: *e pluribus unum* (од многих једно) прво замени реченицом: *In God We Trust*, а онда и да наложи њено штампање на банкнотама.

милиона долара. (Извор: Houston Chronicle: <https://www.chron.com/news/investigations/article/How-does-Lakewood-Church-spend-its-millions-We-12955372.php>)

Оваква немогућност да се разлуче духовна и материјална димензија – религија која је комодификована и новац који носи божје обележје – може се, у извесном смислу, сматрати својеврсним укидањем дуализма протежног и духовног. Међутим, основано је поставити и следеће питање: да ли је на овај начин укинута и духовно и материјално, а у корист хиперреалног?

Литература

- Ајнштајн 2007: Mara Einstein, *Brands of Faith: Marketing Religion in a Commercial Age*, London, New York: Routledge.
- Бејнтон 1950: Roland Bainton, *Here I Stand, A Life of Martin Luther*, New York, Nashville: Abingdon-Cokesbury Press.
- Бодријар 1993: Žan Boudrijar, *Amerika*, prevela Mila Bašić, Beograd: Buddy Books, Kontekst.
- Вебер 2005: Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, tr. Talcott Parsons, London, New York: Routledge.
- Делимо 1993: Жан Делимо, *Католицизам између Лујера и Волџера*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Кинг 2008: Hans King, *Postoji li Bog?: odgovor na pitanje o Bogu u novome vijeku*, prevela Truda Stamać, Rijeka, Sarajevo: Ex Libris, Synopsis.
- Ниче 1996: Friedrich Nietzsche, *Human, All Too Human, A Book for Free Spirits*, tr. R.J. Hollingdale, Cambridge: Cambridge University Press.
- Фојербах 2008: Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity*, tr. George Eliot, Mt. San Antonio College, Walnut: MCAS Philosophy Group.
- Declaration of Independence, *National Archives*, преузето са: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>, 10.10.2017.
- Owen Edwards, "How Thomas Jefferson Created His Own Bible", преузето са: <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/how-thomas-jefferson-created-his-own-bible-5659505/>, 10.10.2017.
- Letter from Thomas Jefferson to Ezra Stiles Ely (June 25, 1819) преузето са: https://www.encyclopediavirginia.org/Letter_from_Thomas_Jefferson_to_Ezra_Styles_June_25_1819, 10.10.2017.
- The Constitution of the United States, *National Archives*, преузето са: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript>, 10.10.2017.

PERSONAL JESUS: PROTESTANT AMERICA AND THE TRIUMPH OF INDIVIDUALISM

Summary

Initially, the paper analyzes the relationship of two discourses: Luther's theo-ontological and the Enlightenment discourse, thus attempting to examine to which extent and in which manner their interaction influenced the constitution of contemporary American hyper-individualized cultural space. Consequently, the paper explores the crucial influence of consumerism on destabilizing the binary opposition spiritual-material.

Key words: Protestantism, Devotio moderna, America, individualism, consumerism, spiritual-material

Marija Lojanica